

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ

2(14)

HISTORY MUSEUM OF ARMENIA

PROCEEDINGS
OF THE HISTORY MUSEUM OF ARMENIA
№ 2(14)

МУЗЕЙ ИСТОРИИ АРМЕНИИ

ТРУДЫ МУЗЕЯ ИСТОРИИ АРМЕНИИ
№ 2(14)

YEREVAN 2024 ЕРЕВАН

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ
№ 2(14)

*Տպագրվում է Հայաստանի պատմության թանգարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Հրատարակվում է 1948 թվականից

Խմբագրական խորհուրդ՝

*Նժդեհ Երանյան, պ. գ. թ. – նախագահ,
Նելլի Կարապետյան – պատասխանատու քարտուղար
Արա Սանճեան, PhD (ԱՄՆ), Արսեն Բոբոխյան, պ. գ. թ.,
Համլետ Պետրոսյան, պ. գ. դ., պրոֆեսոր, Համո Սուքիասյան,
պ. գ. թ., դոցենտ, Հարություն Մարության, պ. գ. դ., Հռիփսիմե
Պիկիցյան, պ. գ. թ., դոցենտ, Հրաչ Զիլինկիրեան, PhD (Մեծ
Բրիտանիա), Մխիթար Գաբրիելյան, պ. գ. թ., դոցենտ,
Պավել Ավետիսյան, պ. գ. դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Ռոբերտո Դան, PhD (Իտալիա), Ռուբեն Վարդանյան, պ. գ. թ.,
Տորք Դալալյան, ք. գ. թ.*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԹԱՆԳԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Պողոսյան

Անիի հնադարան – 120 8

Մարիա Մեդվեդևա

Նիկողայոս Մառի Անիի դպրոցը. ընկալման առանձնահատկությունները
ակադեմիական գիտության մեջ 17

Քրիստինե Արզումանյան

Անիի պեղումները հայկական ինքնության վերածնունդի ճանապարհին 30

Մարիամ Օհանյան

Հովսեփ Օրբելու մասնակցությունը Անիի հնագիտական պեղումներին.
Անիի հնադարանը 41

Մարինե Հարություն

Անին Արամ և Արտաշես Վրույրների ձեռագիր ժառանգությունում 53

Գոռ Հազարյան

Գարեգին Նժդեհի դերը Նիկողայոս Մառի Անիի հնագիտական
պեղումների հավաքածուն փրկելու գործում (1918 թ.) 60

Համազասպ Աբրահամյան

Անիի և Դվինի խեցեգործական մշակույթների համադիր քննության փորձ 69

Անահիտ Մուշեղյան

Անիի դրամագիտական հավաքածուն համաձայն դրամագետ
Խաչատուր Մուշեղյանի հետազոտության 76

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Անուշ Տեր-Մինասյան

Անի քաղաքի եկեղեցական կառույցները հայկական միջնադարյան
ճարտարապետական տիպերի զարգացման համատեքստում 84

Լյուբա Կիրակոսյան

Անի-Շիրակի և Արցախի պաշտամունքային ճարտարապետության
ընդհանրությունները 94

Եկատերինա Լոշկարյովա

Անիի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ (Տիգրան Հոնենց) եկեղեցու գավթի
թվագրության հարցի շուրջ. երկրաչափական ատամնաշարի՝ որպես
պրոֆիլային զարդանի կիրառումը Ջաքարյանների շրջանում 103

Արմեն Հազարյան

Անիի ճարտարապետության և մոնումենտալ արվեստի նոր նախագծի միջանկյալ արդյունքները, 2022-2024 թթ.

118

Լիլիթ Տեր-Մինասյան

Թորոս Թորամանյան, Միքայել Մազմանյան. Անիի պեղումներից մինչև Թորամանյանի գիտական ժառանգության հանրահռչակում

130

Ջարոսի Հակոբյան, Դիանա Գրիգորյան

Հայկական վաղագույն բեմառեջքների հարդարանքը և Անիի գեղարվեստական ավանդույթը

139

Քաարիկ Ավերիսյան

Անիի պատմամշակութային հուշարձանների և եկեղեցիների պատկերները հայ նկարիչների ստեղծագործություններում

148

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

163

Համագասպ Աբրահամյան

Հայաստանի պատմության թանգարան
Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
abrahamyanhamazasp@gmail.com

ԱՆԻԻ ԵՎ ԴՎԻՆԻ ԽԵՏԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴԻՐ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ*

Հիմնաբառեր. խեցեգործական մշակույթ, Անի, Դվին, միջնադար, խեցեղենի արտադրություն, հախճապակի:

Ներածություն

Ինչպես Դվինի, այնպես էլ Անիի տնտեսության հիմնական ճյուղերից մեկը հանդիսացել է խեցեգործությունը, որը Դվինի դեպքում ներկայանում է արհեստանոցների, թրծման հնոցների, տարբեր հարմարանքների և մեծաքանակ ու բազմազան արտադրանքով: Խեցեղենի արտադրությանը վերաբերող առկա հնագիտական առարկաներն ու իրավիճակները վկայում են այդ արհեստի կարևորությունը քաղաքային մշակույթում:

Դվինի պարագայում երկարամյա հնագիտական աշխատանքների ընթացքում քաղաքի գրեթե բոլոր ուսումնասիրված հատվածներում հայտնաբերվել են տարբեր չափերի և նշանակության բրուտանոցներ կամ խեցեղենի արտադրության հետ կապվող հնագիտական առարկաներ՝ ձեռքի կամ ոտքի օգնությամբ պտտվող դուրգի անիվներ, հարդարման համար օգտագործվող քարե և ոսկրե սրածայր գործիքներ, չորացման ընթացքում մակերեսը հարթեցնող կոկիչ քարեր, եռոտանիներ, գլաններ: Հայտնաբերվել են նաև մաքուր կավահողի ամբարման համար նախատեսված հորեր, կավահողը մանրացնելու աղորիքներ, ավազ, հունցած կավե գնդեր և այլն: Դվինի գրեթե ողջ տարածքում առկա են խեցեգործական փոքր և մեծ արհեստանոցներ (տե՛ս Աբրահամյան 2021, 107-110):

Հաշվի առնելով պեղումների ընթացքում հայտնաբերված խեցեղեն առարկաների ընդհանրությունները Դվինից և հայաստանյան մյուս միջնադարյան հուշարձաններից հայտնաբերված նյութերի հետ՝ կարող ենք ենթադրել, որ դրանք պատրաստվել են նմանատիպ տեխնոլոգիաներով, գործիքներով, թրծվել են նույնական հնոցներում և այլն:

* Ստացվել է 27.07.2024, ուղարկվել է գրախոսման 31.07.2024, ընդունվել է տպագրության 01.11.2024:

1892-1917 թվականներին Անիում ակադեմիկոս Ն. Մառի գլխավորած արշավախմբի պեղումներից Հայաստանի պատմության թանգարան են հասել 2410 հնագիտական առարկաներ, որոնք բաշխված են 123, 377 և 378 համարները կրող հավաքածուներում: Եվս 18 առարկաներ գրանցված են անհատական համարներով: Չնայած նշված հավաքածուներում չկան անմիջականորեն խեցեղենի արտադրական գործընթացին վերաբերող առարկաներ, այնուամենայնիվ, Անիի խեցեգործական մշակույթը ներկայացնում են մեզ հասած հնագիտական առարկաները, միջնադարյան հայ և օտար պատմիչների աշխատությունները, և վերջիններիս հիման վրա իրականացված խորհրդային և հետխորհրդային շրջանի հետազոտողների անդրադարձները:

Անիի խեցեգործությանը նվիրված առաջին հետազոտությունները հեղինակել են հուշարձանը պեղող հնագետները: Այս տեսանկյունից արժեքավոր է արշավախմբի ղեկավար Ն. Մառի հեղինակած մենագրությունը, որը հանդիսանում է հայկական ջնարակապատ խեցեղենի համակողմանի քննության առաջին աշխատությունը (տե՛ս Mapp 1934, 36-44): Հաջորդ արժեքավոր աշխատությունները՝ նվիրված հայկական խեցեգործությանն ու Անիի, Դվինի օրինակներին, հեղինակել են Հ. Օրբելին, Կ. Ղաֆադարյանը, Ա. Շելկովնիկովը, Բ. Առաքելյանը և այլք: Սույն հոդվածում փորձել ենք համադրել ՀՊԹ ֆոնդերում պահվող Անիից և Դվինից հայտնաբերված խեցեղեն առարկաները, ուսումնասիրել առկա գրականությունը: Հոդվածը չի հավակնում իրականացնել ամբողջական քննություն, ինչի համար կարիք կա նոր դաշտային և լաբորատոր հետազոտությունների:

Խեցեգործական մշակույթ

Խեցեգործությունը մյուս տարածված արհեստների նման 9-10-րդ դարերում սկսում է կենտրոնանալ առավելապես քաղաքներում (Առաքելյան 1958, 212): Դվինը, ապա 10-11-րդ դարերից սկսած՝ Անին, դառնում են Մետաքսի ճանապարհի վրա խեցեղենի արտադրության, արտահանման և ներկրման խոշոր կենտրոններ: Խեցեղենի (և ոչ միայն) արտադրության խոշոր կենտրոնի այս դերակատարումը Դվինում շարունակվեց մինչև 1230-1250-ական թվականները, իսկ Անիի դեպքում որոշակի կարգավիճակով այն շարունակվեց մինչև 14-15-րդ դարերը (Բաբաջանյան 2014, 110):

Ջարգացած միջնադարում, ինչպես ողջ Մերձավոր Արևելքում, այնպես էլ Հայաստանում, ջնարակապատ խեցեղենի արտադրությունը հանդիսացել է քաղաքային արհեստագործության ցուցիչ (Պետրոսյան 1988, 63): Երկու կենտրոններից հայտնաբերված մեծաքանակ ջնարակապատ առարկաներն ունեն ինչպես ընդգծված նմանություններ, այնպես էլ տարբերություններ՝ կապված հումքից, պատրաստման եղանակներից, օգտագործված զարդամոտիվներից: Բ. Առաքելյանը նշում է, որ, օրինակ, Դվինի կավը ավելի բաց կարմիր է և թրծելիս ավելի կարծր ու դիմացկուն է դառնում, քան Անիի բրուտների գործածած ավելի մուգ կարմիր ու համեմատաբար կոպիտ կավը (Առաքելյան 1958, 212): Երկու կենտրոններից հայտնաբերված խեցանոթները պատրաստված են կարմրավուն, դեղին, մոխրագույն, սպիտակ կավերից և դրանց տարբեր երանգներից: Անիից մեզ հա-

սած անջնարակ (հասարակ) խեցեղենի ամբողջական անոթները և տեղական արտադրության ջնարակապատ առարկաները պատրաստված են ինչպես կարմիր կավից, այնպես էլ ավելի բաց երանգների կավերից (նկ. 1):

Այսպիսով, երկու կենտրոնների խեցեղենի տարբերակման հիմնական ցուցիչը խեցու որակն ու գույնն է: Ըստ Ա. Շելկովնիկովի՝ այդ խեցանոթները հստակորեն տարբերվում են միմյանցից: Դվինից հայտնաբերված անոթները հիմնականում ունեն աղյուսին նմանվող կարմիր կամ մոխրագույն գույն և համեմատաբար ավելի բարակ խեցի, իսկ Անիից հայտնաբերվածները ունեն ավելի գունավորված, կոպիտ խեցի, պատրաստված են խոշորահատիկ կավից (Шелковников 1942, 11): Վերոնշյալ որակական հատկանիշներով Անիում արտադրված խեցանոթների շարքին են պատկանում նաև Անբերդից հայտնաբերված ջնարակապատ օրինակների հիմնական մասը (Шелковников 1942, 18):

Անիի հավաքածուի ամբողջական հասարակ (անջնարակ) անոթների մեջ մեծ խումբ են կազմում փոքր չափերի սափորները, կճուճները և քրեղաններ (ՀՊԹ 123/117, 123/222, 123/224, 123/225, 123/227, 123/239): Այս անոթներն ունեն կարմրավուն ոչ միատարր խեցի և լավ թրծված են: Արտաքինից դրանք (հիմնականում մինչև կեսը) պատված են կարմիր անգորով և փայլեցված են, թվագրվում են 11-13-րդ դարերով (Մուշեղյան 1982, 26-29): Դվինում առկա նմանատիպ օրինակները նրբախեցի են, պատրաստված միատարր հումքից: Հետաքրքիր օրինակներ են նաև Անիից հայտնաբերված սպիտակ, մանրահատիկ կավից պատրաստված միականթ փոքր սափորները (ՀՊԹ 123/213, 123/226ա; նկ. 2): Անոթները երկարավուն են, վերևի հատվածում քիչ նեղացող իրանով: Շուրթերը ալիքաձև են, հատակը՝ հարթ, իրանի վրա ունեն մատնեքներ: Վզի վրա ունեն ուղիղ և ալիքաձև հորիզոնական գոտիներ և թվագրվում են 11-12-րդ դարերով (Մուշեղյան 1982, 27-28): Նշված սափորներին իր ռճավորմամբ մոտ է նաև ՀՊԹ 123/215 համարի սափորը: Դվինից այս անոթների ամենամոտ օրինակը չափերով և որակական հատկանիշներով գերազանցում է վերջիններին: Նրբախեցի սափորն ունի փոքր նստուկ, իրանի վրա համաչափ մատնեքներ, իսկ վզի վրա միննույն ուղիղ և ալիքաձև հորիզոնական գոտիները, ինչպիսիք ունեն Անիի օրինակները (ՀՊԹ 1907/143, նկ. 3):

Ջնարակապատ անոթների դեպքում բացի խեցու որակի տարբերությունները, առկա են նաև որոշակի տարբերություններ ռճավորման մեջ: Տոկոսային հարաբերությամբ Անիից հայտնաբերված ջնարակապատ անոթների և բեկորների մեջ մեծ թիվ են կազմում տարբեր կենդանիների, թռչունների և մարդկանց պատկերները, որոնք իրենց հերթին շրջապատված են այգային, բուսաներկրաչափական տարբեր մոտիվներով: Դվինում այս տեսակները համեմատաբար ավելի փոքր մաս են կազմում, իրենց տեղը զիջելով հիմնականում երկրաչափական կամ խիստ ռճավորված բուսական զարդամոտիվներին (Шелковников 1942, 20):

Եթե խոսենք երկու կենտրոններում մշակութային ժառանգության ընդհանրություններից, կարող ենք նշել նաև այսպես կոչված ներկրված բարձրարժեք առարկաների նույնականությունը, ինչը զալիս է Մետաքսի ճանապարհի վրա Անիի և Դվինի գրեթե նույնական կարգավիճակից և հետևաբար հիմնականում մերձավորարևելյան միևնույն կենտրոնների հետ նրանց կապերից: Հետաքրքիր օրինակ

են հանդիսանում 10-րդ դարով թվագրվող բազմազույն ջնարակած թասերը, որոնցից երեք ամբողջական օրինակներ հայտնաբերվել են մեկը Անիում, մեկը՝ Դվինում և մեկը՝ Զվարթնոցում: Թասերն ունեն միատեսակ հարդարանք. մուգ դարչնագույնի և նարնջագույնի համադրմամբ նկարագարոված են տարբեր շրջաններով, եռանկյունիներով, պարուրաձև մոտիվներով (Փորմոհամմադի 2015, 36):

Միջնադարյան երկու կենտրոնների ընդհանրություններից է նաև դրոշմագարդ կարասների առկայությունը, որոնք պատրաստվել են գծագարողերով, ուռուցիկ վերադիր պատկերներով, դրոշմներով: Դրոշմները հիմնականում փոքր ինչ գոգավոր կամ հարթ, գլանաձև կամ բոլորակ կնիքներ են (Մուշեղյան 1982, 8): Այս կարասները թվագրվում են 10-13-րդ դարերով (Անիի և Դվինի դեպքում), իսկ հայաստանյան մյուս հուշարձաններում (Թեղենյաց վանք, Եղեգիս) դրանք հասնում են մինչև 14-15-րդ դարեր, բայց գեղարվեստական առումով զիջում են նախորդ դարաշրջանների օրինակներին (Բաբաջանյան 2015, 116): Առաջին անգամ հայտնաբերվելով Անիում՝ նմանատիպ կարասներ հետագայում հայտնաբերվեցին նաև Դվինում, Գառնիում, Ամբերդում և այլուր: Անիում հայտնաբերված նյութերի շարքում կա նաև մի ուղղանկյուն առարկա, որը, ըստ հետազոտողների, դրոշմ է (ՀՊԹ 123/265, նկ. 4) և կիրառվել է կարասների զարդագոտիների պատրաստման համար (Շեևկով 1942, 11-12; Մուշեղյան 1982, 31): Առարկան ունի 8.67 սմ երկարություն, 6.15 սմ լայնություն և մինչ 1.38 սմ հաստություն: Ձեռածեփ առարկան իր վրա ունի սպիտակ անգործի և կանաչ ջնարակի հետքեր: Ունեցել է նաև ջնարակապատ բռնակ: Ենթադրյալ դրոշմի հատվածում պահպանվել են ցանցաձև փորվածքի հետքեր, ինչը ունեն նաև Դվինից հայտնաբերված մի քանի ջնարակապատ կենդանակերպ տերակոտները (ՀՊԹ 1917/319, 3109/58), որոնք ներկայացվում են նաև որպես խաղաքարեր (նկ. 5):

Դրոշմագարդ կարասները ձևով և զարդանախշման տեխնոլոգիայով իրենց նախօրինակներն ունեն մերձավորարևելյան խեցեգործության մեջ՝ ուշ սասանյան և վաղ իսլամական հուշարձաններում (Պետրոսյան 1988, 53): Այս կարասները բաժանվում են երկու հիմնական խմբի: Առաջինը համեմատաբար ավելի մեծ և երկարավուն, փոքր բացվածքներով և նստուկով կարասներն են, որոնք նախատեսված են եղել մատաններում կիսով չափ գետնի մեջ խրված մթերք պահելու համար: Երկրորդ խմբի անոթները ամենատարածվածն են: Սրանք ավելի փոքր են, ուռուցիկ իրանով և լայն բացված բերանով: Ունեն երկու, չորս կամ վեց ձևավոր կանթեր և ներկված են ամբողջությամբ: Այս խմբի կարասները նախատեսված են խնջույքների ժամանակ սեղանի վրա գինի մատուցելու համար (Ղաֆադարյան 1952, 188):

Հաշվի առնելով այս ընդհանրությունները՝ այնուամենայնիվ, Անիի և Դվինի դրոշմագարդ կարասներն ունեն նաև դրոշակի տարբերություններ: Դեկորատիվ առումով Դվինի կարասների զարդագոտիների հատվածները ներկված չեն՝ ի տարբերություն Անիի, որտեղ գոտիները կարասի հետ միասին ներկված են նույն կարմիր գույնով (Առաքելյան 1958, 224): Անիի կարասներին ավելի բնորոշ են գծագարողերը և գազանների ուռուցիկ վերադիր պատկերները, ինչը Դվինում և Գառնիում գրեթե չի հանդիպում: Դվինին ավելի բնորոշ են փոքր ինչ ռելիեֆ և հարթ

մակերեսով գլանաձև կամ շրջանաձև դրոշմներով զարդերը (Առաքելյան 1958, 224): Ինչ վերաբերում է անոթների գոտեզարդերի մոտիվներին, ապա դրանց մի մասը հանդես են գալիս խորհրդանշային-այլաբանական իմաստով և եղել են միջնադարյան մտածողության հարազատ մոտիվներ, որով էլ բացատրվում է դրանց լայն տարածումը (Պետրոսյան 1988, 57):

Կամ ի տարբերություն Դվինի՝ Անիի և Գառնիի կարասները ունեն գծազարդեր ու վերադիր զարդեր (Առաքելյան 1958, 227): Իրենց որակական հատկանիշներով և համամասնություններով Դվինի կարասները ավելի նրբախեցի են և ձգված, Անիի ավելի կոպիտ խեցու և գնդաձև կարասների համեմատ (Шелковников 1942, 12-13): Այս հատկանիշները տարբերակում են նաև տարածաշրջանի այլ հուշարձաններում հայտնաբերված դրոշմազարդ կարասները (Առաքելյան 1958, 227):

Անիից և Դվինից հայտնաբերված հնագիտական առարկաների մեջ մեծ թիվ են կազմում սնդկամանները: Հերմետիկ փակված վիճակում ցնդող, թանկարժեք կամ թունավոր նյութերի պահման կամ տեղափոխման համար նախատեսված այս անոթները նույնպես ունեն դրոշակի տարբերություններ Անիի և Դվինի դեպքում: Ի տարբերություն Անիի՝ Դվինի սնդկամանների զարդերը ավելի պարզ են և գերակշռում են դրոշմազարդերը: Անիի սնդկամանները ավելի հազեցած են վերադիր զարդերով, իսկ պահպանված հատվածներից մեկի վրա առկա է հաստ շերտով կապույտ ջնարակ (Орбели 1910, 122; նկ. 6): Դվինի անոթների կավը մասամբ դեղնավուն է և ավելի փխրուն, իսկ Անիինը՝ մոխրագույն-կանաչավուն և ավելի կարծր (Առաքելյան 1958, 228):

Եզրակացություն

Միջնադարում հայկական խեցեգործության երկու կարևորագույն կենտրոններն են հանդիսացել Անին և Դվինը: Վերջիններս, լինելով Մետաքսի ճանապարհի կարևորագույն հանգույցներ, առևտրատնտեսական կապերի մեջ են եղել ամբողջ տարածաշրջանի կենտրոնների հետ, այդ շարքում ունենալով իրենց կարևոր դիրքը: Այս կենտրոններում արտադրված ջնարակապատ, անջնարակ առարկաներն ու հախճապակին, տարածաշրջանի մյուս կենտրոնների հետ համեմատ, տեխնիկա-տեխնոլոգիական և ռճական ընդհանրություններով հանդերձ, ունեն նաև դրոշակի տարբերություններ: Այդ տարբերությունները կապված են ինչպես կիրառած հումքի որակական հատկանիշներից, այնպես էլ ռճավորման առանձնահատկություններից:

Ընդհանուր առմամբ կարող ենք եզրակացնել, որ Անիի և Դվինի խեցեգործական մշակույթում առկա դրոշակի տարբերությունները կապված են նաև Անիի ընդգծված քրիստոնեական (անկախ մեզ հայտնի երկու մզկիթների առկայությամբ) կամ դրոշակիորեն հայկական ժառանգությունից՝ ի տարբերություն Դվինի ընդգծված *ինսլերնացիոնալ* քաղաք լինելուն և մերձավորարևելյան խոշոր կենտրոնների շարքում և վերջիններիս հետ փոխազդեցությամբ:

Այնուամենայնիվ, Անիի և Դվինի խեցեգործական մշակույթի համադիր քննությունը ամբողջացնելու համար անհրաժեշտ են խեցեղենի և հումքերի համեմատական նոր լաբորատոր հետազոտություններ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- ԱՐԱՇԱՄՅԱՆ 2021 – Աբրահամյան Հ. Թ., Դվինում խեցեգործական արհեստի հնագիտական վկայությունների մասին, *Աշխարհություններ Հայաստանի պատմության թանգարանի*, Երևան, Հայաստանի պատմության թանգարան, 2021, համար 8, 107-112:
- ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ 1958 – Առաքելյան Բ. Ն., *Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում 9-13-րդ դարերում*, հատոր 1, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչություն, 1958:
- ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ 2014 – Բաբաջանյան Ա. Ա., Հայաստանի ԺԴ-ԺԷ դդ. ջնարակած խեցեղենը, *Էջմիածին ամսագիր*, Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2014, հատոր ՀԱ, համար Է, 106-123:
- ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ 2015 – Բաբաջանյան Ա. Ա., Հայաստանի Թ-ԺԷ դդ. անջնարակ խեցեղենի հարդարման եղանակները, *Էջմիածին ամսագիր*, Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2015, հատոր ՀԲ, համար Թ, 105-118:
- ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ 1952 – Ղաֆադարյան Կ. Գ., *Դվին քաղաքը և նրա պեղումները*, հատոր 1, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչություն, 1952:
- ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ 1982 – Մուշեղյան Ե. Ա., *Հարկանշական ցուցակ թանգարանային ժողովածուների*, պրակ 2, Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 1982:
- ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ 1988 – Պետրոսյան Հ. Լ., *Գառնին 9-14-րդ դարերում*, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչություն, 1988:
- ՓՈՐՄՈՇԱՄՄԱՆԻ 2015 – Փորմոհամադի Փ. Հ., *Միջնադարյան Հայաստանի ներմուծված խեցեղենը 9-14-րդ դարերում*, Ատենախոսություն, Երևան, 2015:
- МАРР 1934 – Марр Н. Я., *Ани-книжная история города и раскопки на месте городища, Ленинград*, Государственное социально-экономическое издательство Ленинград, 1934.
- ОРБЕЛИ 1910 – Орбели И. А., *Каталог Анийского музея древностей*, С. Петербургъ, типография императорской академии наукъ, 1910.
- ШЕЛКОВНИКОВ 1942 – Шелковников А. Б., *Художественная керамическая промышленность средневековой Армении, Տեղեկագիր ՍՍՌՄ ԳԱ հայկական ֆիլիալի*, Երևան, ՍՍՌՄ ԳԱ հայկական ֆիլիալ, 1942, համար 3-4, 9-36:

Hamazasp Abrahamyan

History Museum of Armenia

Institute of Archaeology and Ethnography

abrahamyanhamazap@gmail.com

COMPREHENSIVE EXAMINATION EXPERIENCE OF ANI AND DVIN POTTERY CULTURE

Keywords: pottery culture, Ani, Dvin, Middle Ages, pottery production, terracotta.

The research focuses on the pottery of the 9th-13th centuries from Dvin. Within this study, both locally produced and imported pottery are separately examined. Among the imported pieces, alongside those from major Middle Eastern centers, the pottery centers of medieval Armenia, such as Ani, are also considered significant.

One of the main features of the city of Ani is its rich architectural and monumental heritage, which has primarily attracted researchers' attention. Consequently, Ani's pottery culture remains under-researched. Given the commonalities of the pottery objects unearthed in Ani with those found in Dvin and other medieval Armenian sites, it can be inferred that they were produced using similar technologies, tools, and kilns. Despite both Ani and Dvin being major Armenian pottery centers during the developed Middle Ages

and sharing many technical, technological, and decorative aspects, they also exhibit notable differences. This article aims to explore the commonalities and unique features of Ani's pottery culture, comparing it with the materials found in Dvin. This comparison is based on archaeological objects from Ani housed in the History Museum of Armenia, initial research by excavating archaeologists, and existing literature.

The research aims to jointly examine the pottery cultures of Ani and Dvin. Throughout the development of this topic, we will summarize all branches of Ani's pottery culture separately, highlighting their comparisons and parallels with Dvin.

Амазасп Абраамян

Музей Истории Армении

Институт археологии и этнографии

abrahamyanhamazasp@gmail.com

ПОПЫТКА СОПОСТАВЛЕНИЯ КЕРАМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ДВИНА И АНИ

Ключевые слова: керамическая культура, Ани, Двин, средневековые, производство керамики, фаянс.

Данное исследование является частью изучения темы производства керамики Двина 9-13 веков. В рамках темы отдельно рассматриваются образцы керамики местного производства и привозной керамики. Наряду с примерами керамики произведенной в крупных центрах Ближнего Востока, среди импортной керамики свое место занимает и керамика Ани.

Одной из основных особенностей города Ани является богатое архитектурное наследие, что всегда обращало на себя основное внимание исследователей. В результате этой тенденции керамическая культура Ани нуждается в новых исследованиях. Учитывая общность керамики найденной во время раскопок Двина с керамикой других средневековых памятников Армении, можно заключить, что керамика изготавливалась схожей технологией, инструментами, производственных печах и т.д. В Ани и Двине, являющимися крупнейшими центрами керамического производства средневековой Армении, наблюдается множество общих характеристик, так и различий технико-технологического и декоративного характера.

Целью данной статьи - исследование и разбор особенностей и общих черт керамической культуры Ани, сравнение с керамикой, найденной во время раскопок Двина. Для поставленных задач основой являются хранящиеся в Музее Истории Армении дошедшие до нас образцы керамики и археологических предметов из Ани, а также первые работы исследовавших Ани археологов и имеющаяся литература.

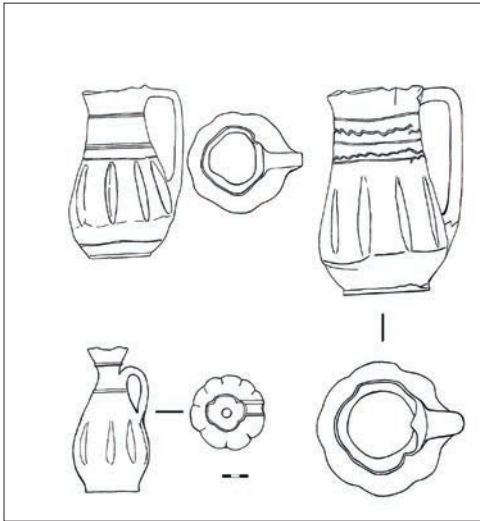
Данное исследование представляет собой попытку совместного рассмотрения керамической культуры Ани и Двина. В процессе дальнейшей разработки темы будут обобщены все направления керамической культуры Ани, взятые по отдельности, со своими параллелями и сравнениями.

Համագաղապ Արրահամյան

Անիի և Դվինի խեցեգործական մշակույթների համադիր քննության փորձ

Նկ. 1. ՀՊԹ մշտական ցուցադրությունում Անիի խեցեգործական մշակույթին նվիրված հատվածը, լուս.՝ Ա. Ադիգյոզալյանի:

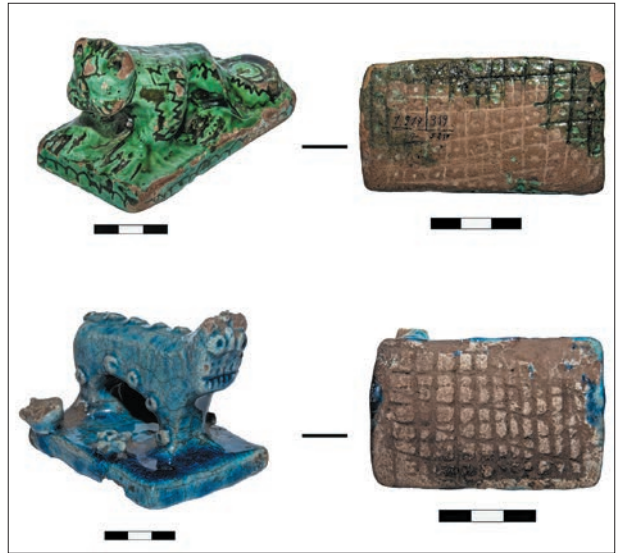
Նկ. 2. Միականթ սափորներ, Անի, 11-12-րդ դդ., ՀՊԹ 123/213, 123/226ա, 123/215, գրչանկարը՝ Մուշեղյանի, 1982, տախտակ 14:

Նկ. 3. Նորախենցի սափոր միականթ, թերի, Դվին, 11-12-րդ դդ., ՀՊԹ 1907/143, լուս.՝ Ա. Ադիգյոզալյանի:

Նկ. 4. Ուղղանկյուն առարկա
(հավանաբար դրոշմ), Անի, 12-
13-րդ դդ., ՀՊԹ 123/265, լուս.՝ Ա.
Աղիգյոզյանի:

Նկ. 5. Կավե ջնարակապար արձանիկներ,
Դվին, 12-13-րդ դդ., ՀՊԹ 1917/319, 3109/58,
լուս.՝ Ա. Աղիգյոզյանի:

Նկ. 6. Մոկամանի հալված՝
ջնարակապար, Անի, ՀՊԹ 123/1065,
լուս.՝ Ա. Աղիգյոզյանի:

